

Отримано 21.07.2023 р.

Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 17.051.061

Д. філос. н., проф. Тупахіна

Олена Володимирівна

Голові Разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 17.051.061
Запорізького національного університету,
доктору філологічних наук, професору
Тупахіній Олені Володимирівні

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата філологічних наук, доцента

Горбач Наталії Вікторівни

на дисертаційну роботу Конєвої Марії Іванівни

на тему «Поетика художнього репортажу в українській прозі початку
XXI століття», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки, за спеціальністю 035 Філологія

Після сплеску популярності літератури нон-фікшн на початку XX століття, пов'язуваного з кризою жанру роману, пожвавлення інтересу до неї на межі XX–XXI століть зумовлене намаганнями осмислити численні суспільні потрясіння і зрушення в новій оптиці. Стрімкий розвиток науки, критичне ставлення до попереднього знання, втрата довіри до гранд-наративів і їх заміна локальними історіями, незадоволеність фікційним дискурсом призводить до того, що «серйозна література», до якої належить і нон-фікшн, перебирає на себе інформаційну, гносеологічну, аналітичну функції. Вона пропонує замість метаісторії, об'єктивність якої поставлена під сумнів, низку фрагментарних приватних досвідів, що є свідченням окремої людини про той час, в якому вона живе. За даними найбільших світових книжкових ритейлерів, після 2013 року, коли фікційній літературі востаннє належала першість на ринку, кожного року розрив між нею та нефікційною літературою за кількістю продажів невинно зростає на користь останньої. Що стосується українського художнього репортажу як одного з різновидів літератури нон-фікшн, то пожвавлення його розвитку нині пояснюється і появою нових можливостей вітчизняної літератури порадянської доби – входженням до світового літературного процесу, і відкритістю самого

художнього репортажу до інших видів мистецтва та суміжних жанрів письменства.

Проте загальні проблеми дослідження літератури нон-фікшн (дефініційні розбіжності, невиробленість ієрархії жанрів і жанрових різновидів, спорадичність літературної критики, неналежна представленість у курсах історії української літератури тощо) та художнього репортажу зокрема свідчать про начасність розвідки Конєвої Марії Іванівни. Дисертантка справедливо обґрунтовує **актуальність** роботи недостатністю дослідження художнього репортажу, його системного аналізу, цілісного розгляду в контексті сучасної української прози.

Поставлені в роботі **завдання** – аналіз етапів та станів розвитку нефікційної літератури; осмислення історії розвитку репортажу на різних етапах; простеження взаємозв'язку термінів «літературний репортаж», «нова журналістика», «художній репортаж»; окреслення місця художнього репортажу в українській літературі; класифікація жанрово-тематичних різновидів художнього репортажу; з'ясування наративних стратегій у художніх репортажах; інтерпретація часопросторових маркерів; дослідження інтермедіальних особливостей; розкриття феномену пам'яті; характеристика системи зображально-виражальних засобів у художніх репортажах – засвідчують необхідний рівень розуміння авторкою специфіки феномену художнього репортажу та комплексу дій, які необхідно виконати у процесі його аналізу. Завдання дослідження Конєвої М. І. повною мірою націлені на реалізацію **мети**, котра передбачає характеристику художнього репортажу в українській прозі початку ХХІ століття, виокремлення й аналіз його різновидів, простеження стильових особливостей і дослідження зображально-виражальних засобів.

Об'єкт дослідження – художні репортажі Л. Белея «Ліхіє дев'яності: Любов і ненависть в Ужгороді» (2019), М. Беспалова «Ліхіє дев'яності: Кузня кадрів Дніпропетровськ» (2016), О. Гавроша «Стрий і старий» (2013), Є. Гончарової «За день до Дебальцевого» (2016), В. Івченка «Ліхіє

дев'яності: Як не сумували Суми» (2015), Д. Казанського «Санітарна зона» (2013), О. Криштопи «Ліхіє дев'яності: Станіславський феномен» (2016), «Україна: масштаб 1:1» (2017), В. Курико «Чернігівська справа Лук'яненка» (2020), В. Молодія «Петлі Апеннінського черевики» (2014), Є. Подобної «Закарпатський легіон» (2018), П. Стеха «Над прірвою в іржі» (2018) – видається змістовно і формально різноплановим, а отже, дає достатній матеріал для студій. Об'єкт аналізу дисертації належно узагальнений у **предметі дослідження**, яким є жанрово-стильові особливості художніх репортажів, композиційна та тематична специфіка, наративні стратегії, інтермедіальні прийоми, пам'яттєвий феномен, художньо-виражальні засоби організації художнього репортажу в українській прозі початку ХХІ століття.

Не викликає заперечень формулювання **наукової новизни** одержаних у дисертації результатів, яка виразно передає свіже бачення авторкою проблеми, що становить основу теоретичного дослідження, та суть запропнованих нею відкриттів. Конєва М. І. обстоює першість у вітчизняному літературознавстві на характеристику поняття художній репортаж у зв'язку з особливостями функціонування жанру у світових національних літературах; визначенні його місця в українській прозі початку ХХІ століття; формулюванні дефініції художнього репортажу як жанру нефікційної літератури; з'ясуванні сталих ознак репортажу; виокремленні його жанрових різновидів; здійсненні комплексного аналізу зображально-виражальних засобів; з'ясуванні ролі автора; показі тенденцій розвитку художнього репортажу в сучасній прозі.

Авторкою обґрунтовано добір загальнонаукових та літературознавчих **методів дослідження**, які дали їй можливість досягти цілісності аналізу й розглянути журналістський та художній репортажі у зв'язку з культурно-історичним розвитком суспільства; з'ясувати взаємовпливи та національну самобутність нової журналістики, літературного й художнього репортажів; виявити співвідношення фактів і способів їхньої художньої інтерпретації; визначити авторські стратегії оповіді з урахуванням свідомості автора-носія

тощо. Робота демонструє практичне застосування методів аналізу, синтезу, узагальнення, системного аналізу, культурно-історичного, компаративного, біографічного, наратологічного, інтертекстуального методів, що в комплексі з **теоретико-методологічними працями** вітчизняних і зарубіжних учених з історії та теорії жанру, документальної літератури, нової журналістики, теорії жанру літературного репортажу, студій пам'яті, теорії інтермедіальності стали ефективним інструментарієм у дисертаційній роботі Конєвої М. І.

Оцінка змісту дисертації, повноти її основних положень і висновків. Структура дисертації Конєвої М. І. визначається об'єктом і предметом дослідження та забезпечує досягнення мети й виконання поставлених завдань. Дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів із десятима підрозділами, висновків, списку використаних джерел.

У вступі, що містить усі обов'язкові компоненти, зазначено актуальність теми дисертації, мету, завдання, об'єкт і предмет, методи й теоретико-методологічну базу дослідження, його наукову новизну та особистий внесок здобувачки, практичне значення, зв'язок із науковою темою кафедри української літератури Запорізького національного університету, наведено дані щодо апробації результатів роботи, окреслено структуру й обсяг дослідження.

Дисертацію виконано в рамках наукового напрямку «Поетика художнього твору» (номер державної реєстрації 0116U004861), включеного до комплексного плану науково-дослідних робіт Запорізького національного університету.

Перший розділ дисертації «Теоретичні засади дослідження художнього репортажу» присвячено аналізу рецепції нефікційної літератури в науковій думці, генезі художнього репортажу, співвіднесенню понять «літературний репортаж», «нова журналістика», «художній репортаж».

Спираючись на дослідження М. Варикаші, О. Галича, Т. Денисової, О. Качуровського, Н. Колошук, М. Коцюбинської, Д. Наливайка, О. Рарицького, Т. Черкашиної, М. Чермінської та інших дисертантка з'ясовує

відмінності у тлумаченні термінів «література факту», «документалістика», «художньо-документальна література», «нефікційна література», «література нон-фікшн». Відзначаючи їх полемічність, зумовлену часом появи та історичним, культурним, літературним контекстами побутування, вона схиляється в межах дослідження до послуговування терміном «нефікційна література».

Простежуючи розвиток репортажу в польській, німецькій, чеській, британській, північноамериканській та інших національних літературах, авторка робить обґрунтований висновок про нерівномірність його розвитку, що накладає відбиток і на теоретичне осмислення жанру. Це в роботі продемонстровано на прикладах тлумачень репортажу, документального репортажу, подорожнього репортажу, порожнього нарису. Огляд інонаціонального репортажного дискурсу увиразнює досягнення української репортажистики, представленої творами Д. Гуменної, М. Йогансена, С. Складенка, М. Трублаїні, В. Поліщука, О. Влизька, П. Лісового, О. Мар'ямова, О. Вишні та багатьох інших.

Схвалення заслуговує чотириетапна класифікація розвитку репортажу з акцентуванням його жанрового статусу: 1830–1840-х рр. ХІХ ст. – літературний репортаж наближено до тенденцій реалістичної літератури; 1920–1930-ті рр. ХХ ст. – початок формування художнього репортажу шляхом синтезу жанрових форм; 1980-ті рр. ХХ ст. – художній репортаж наближено до документалістики, зокрема публіцистики; 2000-і рр. ХХІ ст. – художній репортаж розглядається як жанр нефікційної літератури.

Конєва М. І. визначає художній репортаж як «жанр нефікційної літератури, у якому поєднались видові (кіно, музика, образотворче мистецтво, скульптура, фото, література) й родо-генологічні (епос, драма) ознаки» та якому властива «контамінація літературних (есе, нарис, мемуари, щоденник) і журналістських (інтерв'ю, розслідування, огляд тощо) жанрів» (с. 71). До жанрових рис, що заклали модель художнього репортажу, віднесено орієнтацію автора на факт, оперативність висвітлення подій,

домінування авторського «я», відсутність авторської вигадки, образність і увагу до деталі.

Предметом уваги в другому розділі «Авторська організація художнього репортажу» стали тематична і жанрово-стильова класифікації, наративні стратегії, часопросторові характеристики, інтермедіальний та пам'яттєвий дискурси художніх репортажів. Зокрема, дисертанткою на підставі детального розгляду текстів репортажів за першим критерієм виділено соціально-культурний, воєнний та поліпроблемний, а за другим – автобіографічний та спогадовий художні репортажі.

Спираючись на класифікацію М. Чермінської, авторка дисертації подає вичерпний аналіз наративної структури аналізованих творів, виділяючи в них голоси автора та інших оповідачів (свідків, учасників подій), а також документальні джерела, роль яких у репортажах виконують архівні матеріали, цитати з преси, літератури тощо.

Результативним стало застосування в цьому розділі типології часопросторових відносин, запропонованої Е.Циховською. Це дало можливість Коневій М. І. на підставі детального аналізу виділити в художніх репортажах географічний (українські й чужі ландшафти), реальний (стосується справжніх осіб, місць і подій), фізичний (обмежений/необмежений, замкнений/відкритий), соціальний, внутрішній, зовнішній і перцептуальний часопростори.

Реалізуючи на практиці власне визначення художнього репортажу як жанру, для котрого властиве поєднання ознак різних видів мистецтва, дисертантка простежує використання авторами творів кінопоетики (кадрування, монтаж кадрів) та досить широкого діапазону екфрастичних описів зі сфери музики, фото, живопису, скульптури. Надаючи візуальної виразності, а інколи й виступаючи знаком часу, ці міжмистецькі коди засвідчують художній складник репортажу.

Як зазначає Конєва М. І., звернення в художніх репортажах до проблеми пам'яті викликано потребою авторів осмислити складнощі

національної історії й больові точки процесу формування національної ідентичності. Цілком слушним є акцентування зв'язків між категорією пам'яті та місцем, оскільки в аналізованих творах постає проблема місць і не-місць пам'яті (старе єврейське кладовище, Прип'ять, місця масових тортур і страт радянської доби). За допомогою опису комеморативних практик у роботі підкреслюється конфлікт української та радянської моделей пам'яті.

У **третьому розділі** «Реалізація прагматичних і стилістичних засобів у художньому репортажі» розглянуто текстотвірні практики, зокрема використання графічних прийомів письма й мовно-стилістичні засоби. Від традицій шрифтових увиразнень тексту, що склалися в репортажній літературі 1920-х років, авторка дослідження переходить до сучасної репортажистики, констатує як наслідування, так і витворення нових прийомів графічного маркування (тест у рамці, курсив, великий шрифт, злине написання речень, розріджений текст, трикрапкове замовчування тощо). Ці та інші графічні елементи, детально розглянуті в дисертації, постають засобом увиразнення, візуалізації вербального навантаження лексем.

Виправданою є увага до мовно-стилістичного оформлення текстів, оскільки репортаж часто містить живе мовлення представників певного регіону, які до того ж можуть належати до різних соціальних верств. Орієнтація на реальність та життєвість відтворюваного вмотивовує використання суржику, сленгу, пейоративів тощо. Тропеїчні засоби (порівняння, метафори, метонімії, оксюморон) увиразнюють образність художнього репортажу.

Наприкінці кожного розділу авторкою стисло сформульовано узагальнені підсумки теоретичних і практичних спостережень.

Загальні висновки до роботи є логічними й концептуально переконливими. Дисертація виконана самостійно, результати й висновки, що містяться в ній, отримані авторкою особисто.

Дисертація М. І. Конєвої є завершеним самостійним дослідженням, з науково обґрунтованими положеннями, достовірність яких не викликає

сумніву, переконливими висновками. Необхідним вбачається наголосити на значущості дослідження для подальшої розробки теоретичних та практичних аспектів художнього репортажу, що підкреслюється його належною **апробацією** на 4-х міжнародних, 8-ми всеукраїнських та одній університетській наукових конференціях. Результати дослідження також представлено в 15 публікаціях, з яких – 3 у фахових наукових виданнях України, одна – у періодичному науковому виданні Польщі як країни Організації економічного співробітництва та розвитку й Європейського Союзу, 11 – тези доповідей міжнародних, всеукраїнських і університетських конференцій.

Проте окремі моменти дослідження мають дискусійний характер і потребують уточнень або додаткової аргументації:

1) Недостатнім бачиться обґрунтування дисертанткою терміна «нефікційна література», який вона обрала для дослідження. Наголошуючи на його відсутності у вітчизняних літературознавчих словниках, певній дискусійності (поряд із термінами «література факту», «документальна література», «художньо-документальна література», «література non fiction»), варто було б подати його дефініцію та означити переваги використання.

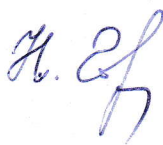
2) Однією з проблем дослідження вітчизняної літератури нон-фікшн є відсутність її розгляду в контексті світового письменства. У зв'язку з цим на схвалення заслуговує залучення в теоретичному розділі інформації про розвиток цього виду літератури в інших країнах. Чи не пішло б на користь дослідженню використання інонаціонального репортажного матеріалу в практичному розділі?

3) Одним із аспектів проведеного в роботі інтермедіального аналізу є використання кінопоетики, що представлена прийомами монтажу та кадрування. Але не завжди чітко проглядають критерії, за якими авторка дисертації розмежовує статичні, рухомі, кругові кадри, або наведені нею цитати не дають змоги переконатися в чіткості цих диференційних ознак.

Висновок. Дисертація Конєвої Марії Іванівни «Поетика художнього репортажу в українській прозі початку ХХІ століття», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є актуальною, завершеною, оригінальною, належно структурованою науковою роботою, що відкриває нові напрямки вивчення, містить наукову новизну і становить певну наукову цінність, теоретичну і практичну значимість, характеризується повнотою та аргументованістю викладення основного змісту як роботи, так і опублікованих праць. Вона відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її авторка за результатами проведення публічного захисту заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Рецензент:

доцент, кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри української
літератури

Наталія ГОРБАЧ

Підпис Наталії ГОРБАЧ засвідчую:
перший проректор,
доктор юридичних наук, професор

Олександр БОНДАР